

BURSA'DA İMALAT SANAYİİNİN YAPISI ve ANA SORUNLARI

İsmet Sabit BARUTÇUGİL*

I. GİRİŞ

Çok yakın zamanlara kadar geniş meyva bahçeleri, doğal güzellikleri ve tarihi zenginlikleri ile tanınan Bursa, günümüzde artık bir sanayi şehridir. Bursa'nın ekonomik yaşamında sanayinin önemi ve ağırlığı tarım ve turizme göre çok daha belirgindir.

Son 20 yıl içinde, özellikle sanayi kesiminde ortaya çıkan gelişmeler Bursa'yı Uludağ'ın yeşil eteklerinde huzur arayan emeklilerin şehri olmaktan çıkarmış ve gelecek arayanların, fırsatlar ve kazançlar peşinde koşanların şehri haline dönüştürmüştür.

Evlıya Çelebi'nin "ruhaniyetli bir şehir" olarak tanımladığı ve Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'nın "Osmanlı tarihinin dibacesi" olarak nitelediği Bursa, bugün bu özelliklerini ve anlamını önemli ölçüde yitirmiştir. Bursa, günümüzde Türkiye'nin önde gelen sanayi merkezlerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Üretim gücü açısından Türkiye sıralamasında Bursa, dokuma sanayiinde ikinci, oto yapım ve yan sanayiinde üçüncü, deri ve tütün sanayiinde ise dördüncü sırada yer almaktadır¹.

Ancak, Bursa'nın bu hızlı değişim ve gelişimi beraberinde oldukça ciddi sorunlar da getirmiştir. Bu sorunlardan bir kısmı, ülke çapında çözüm aranmasını gerektiren ve bütün Türkiye için söz konusu olan genel sorunlardır. Ancak, sorunların daha büyük bir kısmı, Bursa bölgesinin özelliklerinden ve Bursa'daki sanayinin yapısından kaynaklanan bölgesel sorunlardır. Bu çalışmanın amacı, bu sorunları özellikle imalat sanayiini ilgilendiren yönleriyle incelemeye çalışmak olacaktır. Bu çalışmanın sonucunda sorunların çözümüne ilişkin bazı görüş ve düşünceler ortaya konulmakla beraber, genel bir sonuç ve çözüm modelleri araştırmak amaç ve iddiası söz konusu değildir.

Bu çalışmada, öncelikle Bursa imalat sanayiinin genel görünümü, yapısı ve özellikleri ele alınarak kısaca incelenmeye çalışılmıştır. Daha sonraki bölümde, Bursa imalat sanayiinin sorunları, bölgesel sorunlar ve işletme sorunları alt başlıkları içinde ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde ise sorunların çözümüne ilişkin bazı görüş ve düşünceler belirtilmiştir.

* Doç. Dr., Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

¹ E. Dülgeroğlu, *Bursa Ekonomisi*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 1973 (teksir), s. 2.

II. BURSA İMALAT SANAYİİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Bursa Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre 1977 yılında Bursa'da imalat sanayiinde faaliyet gösteren 4.017 işletme bulunmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) sanayi anketlerinde yer alan büyük işletme sayısı ise 1977 de 321 dir. Bu durum, Bursa'da imalat sanayiinde işletme cesametinin genellikle küçük olduğunu göstermektedir. 1977 de DİE istatistiklerinde yer alan büyük, diğer bir ifade ile 10 dan fazla işgören çalıştıran işletme sayısı B.T.S.O.'na kayıtlı işletme sayısının yalnızca % 8'idir.

1977 DİE istatistiklerinde Bursa'da imalat sanayiinde çalışan işçi sayısı 36.455 olarak görülmektedir. Söz konusu yılda çalışanlara yapılan ücret ödemeleri 2.2 milyar TL. sının üzerindedir. Ancak, bu değerlerin yalnızca DİE tarafından büyük işletme olarak kabul edilen ve toplam işletmelerin yaklaşık % 10'unu kapsayan 357 işletmeye ait olduğu düşünülürse Bursa imalat sanayiinin boyutları konusunda daha gerçekçi olunabilir.

Bursa'nın Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bazı sanayi dallarında ve özellikle kadife ve ipekli dokumacılıkta yaygın tanındığı bilinmektedir. Cumhuriyet döneminin başlangıcında Bursa'da 22 imalathane ve 250 el tezgahının bulunduğu saptanmıştır². Ancak, gerçek anlamda sanayinin Bursa'ya girişi Cumhuriyet döneminde ve özellikle devletçilik uygulamalarının yaygın olduğu 1930'lara rastlar. 1933 de Sümerbank Merinos Yünlü Dokuma Müessesesinin ve daha sonra Gemlik Suni İpek Fabrikasının kurulması Bursa'da yeni bir döneme geçiş olarak kabul edilir³.

Bursa imalat sanayinin bugünkü yapı ve görünümü kazanması ise çok daha sonralara, plânlı kalkınma döneminin başladığı 1960'lara rastlar. Bursa'da imalat sanayinin plânlı dönem içindeki gelişimi DİE yıllık sanayi anket sonuçlarından yararlanılarak hazırlanan Tablo: 1'de verilmektedir.

Tablo: 1 — Bursa'da İmalat Sanayiinin Plânlı Dönemdeki Gelişimi

Yıllar	İşletme Sayısı	Çalışanlar Sayısı
1964	202	13.297
1968	200	16.580
1972	366	17.393
1974	447	29.706
1976	357	33.182
1977	321	36.455

D.İ.E., Yıllık İmalat Sanayii Anket Sonuçları.

² Bu konuda bkz. *Türk Ticaret Salmamesi*, İktisadi Tetkikat ve Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi yayını, 1924, s. 448'den naklen Y.Z. Binatlı, "Bursa'nın İktisadi ve Ticari Yapı Açısından 53 yıl önceki Durumuna Bir Bakış", *Akademi*, BİTİA Dergisi, C. VI., S. 1-2., s. 1-17.

³ E. Dülgeroğlu, *Bursa'nın Ekonomik Bünyesi* B.T.S.O yayını, Bursa, 1975, (tek-sir) s. 4.

Tablo: 1'den de izlenebileceği gibi, 1964-1977 döneminde Bursa imalat sanayinde büyük işletme sayısı % 159 lık bir artış, çalışanlar sayısı ise % 274 lük bir artış göstermiştir. Bursa'da imalat sanayindeki gelişmenin en yüksek hızı Organize Sanayi Bölgesinin kurulmasını izleyen 1968-1974 döneminde kazandığı da yine bu tabloda görülmektedir. 1968-1972 döneminde işletme sayısında ve 1972-1974 döneminde de çalışanlar sayısında çok önemli bir artış göze çarpmaktadır.

Bursa'da imalat sanayinin gelişiminin bir diğer göstergesi de kullanılan girdi, toplam üretim değeri ve yaratılan katma değerler yıllar itibariyle gösterdiği gelişmedir. Gerçekte, bu değerler bir sektörün gelişmesini ortaya koymada işletme ve çalışanlar sayısından çok daha anlamlıdır. Ancak, değerlerin cari fiyatlarla verilmiş olması nedeniyle yorumlamanın dikkatle yapılması gereği vardır. Özellikle, son yıllarda ortaya çıkan hızlı fiyat artışları bu gerekliliği daha da belirginleştirmiştir.

Tablo: 2 — Bursa İmalat Sanayiinde Girdi, Çıktı ve Katma Değerin Gelişimi (1964 — 1976)

Yıllar	Girdi	Çıktı	Katma Değer
1964	303.823	512.283	208.460
1968	518.685	891.347	312.662
1972	2.516.382	4.196.250	1.679.867
1974	4.651.859	7.612.460	2.960.601
1976	7.766.826	12.278.715	4.511.889
1977	10.857.304	18.311.247	7.453.943

Kaynak: DİE.

Tablo: 2'den de izlenebileceği gibi, 1964-1977 döneminde kullanılan girdi, parasal değerlerle 25,5 katı, üretim değeri 23,9 katı ve yaratılan katma değer 21,6 katı artış göstermiştir. Ancak, gerçek artışların bu kadar olmadığı, bu değerlerin enflasyonun etkisini önemli ölçüde yansıttığı açıktır.

Bursa'da imalat sanayinin yapısına ilişkin aşağıdaki Tablo: 3'den de görülebileceği gibi, Bursa ekonomisindeki yer ve önemleri açısından sanayi dalları arasında yapılan bir sıralama ilk üç sırayı dokuma-giyim ve deri sanayi, taşıt araçları sanayi ve gıda-içki ve tütün sanayi almaktadır.

Tablo: 3 — Bursa'da İmalat Sanayiinin Yapısı (1977)

Sanayi Dalı	İşletme Sayısı	Çalışanlar	Ödenen Ücret
Gıda-İçki ve Tütün	51	5.385	391.965
Dokuma-Giyim-Deri	172	18.162	849.216
Orman ürünleri-Mobilya	3	392	28.021
Kimya-Kauçuk-Plastik	22	1.098	85.416
Taş ve Toprak Sanayii	11	873	57.388
Metal Ana Sanayii	8	603	35.439
Metal Eşya-Makine	31	2.551	134.411
Taşıt Araçları Sanayii	18	7.256	626.124
Diger İmalat Sanayii	5	72	3.015
TOPLAM	321	36.455	2.212.609

DİE, Yıllık İmalat Sanayii Anket Sonuçları 1977, Ankara 1980, s.17-18.

Dokuma sanayi, Bursa'nın ekonomik yaşamında yüzyıllardır büyük önem taşıyan geleneksel sanayi dalıdır⁴. Günümüzde, Bursa'daki büyük işletmelerin % 58,5'i, çalışanların % 50,3'ü ve ücretlerin % 38,3'ü bu sanayi dalındadır.

Taşıt araçları sanayii ise özellikle son 10 yılda doğan ve gelişen modern bir imalat kesimidir. Bursa'da imalat sanayinde çalışanların % 20'si, ödenen ücretlerin ise % 28,3'ü taşıt yapım ve bağlı yan sanayi kuruluşlarında bulunmaktadır.

Gıda, içki ve tütün sanayininin sahip olduğu önem, Bursa'nın bölgesel özelliklerinin bir sonucudur. Büyük işletmelerin % 15,8'i, toplam çalışanların % 14,7'si ve ödenen toplam ücretlerin % 17,6'sı bu sanayi kesimindedir.

Genel anlamda, Bursa imalat sanayininin büyüklüğünü ve önemini ortaya koyabilmenin bir yolu, bu sanayinin bazı temel verilerinin Türkiye toplamı içindeki oranını belirlemektir. Aşağıdaki Tablo: 4'de görüldüğü gibi, Bursa imalat sanayii, Türkiye imalat sanayindeki toplam işletme sayısının % 5,4'üne, çalışanlar toplamının % 4,8'ine sahip bulunmaktadır. Türkiye'de yapılan toplam ücret ödemelerinin % 4'ü Bursa imalat sanayinde ödenmekte, toplam imalat sanayii girdilerinin % 4,1'i Bursa'da kullanılmakta, toplam çıktının % 4,4'ü ve katma değerinin % 5'i Bursa'da yaratılmaktadır. 1977 yılı içinde Türkiye imalat sanayinde yapılan toplam sermaye yatırımlarının % 6,6'sı Bursa'da gerçekleştirilmiştir.

Bursa imalat sanayininin bir diğer özelliği, gelişme hızınının Türkiye ortalamasının üzerinde olmasıdır. 1975-1976 döneminde Türkiye'de sabit sermaye yatırımları % 14,9 artarken bu artış hızı Bursa için % 129 olmuştur. 1971-1976 dönemi dikkate alındığında bu artış hızı % 340'a karşın % 513 olmuştur.

Tablo: 4 — Bursa İmalat Sanayininin Türkiye İmalat Sanayii İçindeki Yeri ve Önemi (1977)

	Bursa	Türkiye	%
İşletme Sayısı	321	5.986	5.4
Çalışanlar Sayısı	36.455	760.366	4.8
Ücretler	2.212.609	55.102.848	4.0
Toplam Girdi	10.857.304	263.550.258	4.1
Toplam Çıktı	18.311.247	412.756.446	4.4
Katma Değer	7.453.943	149.206.188	5.0
S. Sermaye Yatırımı	1.475.723	22.460.432	6.6

DİE, Yıllık İmalat Sanayii Anketi Sonuçları 1977, Ankara 1980'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁴ Bursa'da dokuma sanayininin ve özellikle ipekli ve kadife sanayininin tarihsel gelişimi ile ilgili olarak bkz; Dalsar, F., *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İ.Ü. İktisat Fakültesi yayını, İstanbul, 1960 ve Sahillioğlu, H., "Türk Sanayi Tarihinde Bursa'da İpekçilik" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 11, Ekim 1968.

Bursa imalat sanayinin yapısı üzerinde dururken ele alınması gereken önemli bir nokta da kamu kesiminin imalat sanayii içindeki yeri ve önemidir. Tablo: 5'te de görüldüğü gibi 1977'de kamu işletmeleri sayı olarak % 2'lik ve çalışanların sayısı açısından da % 23,7'lik bir paya sahiptir. Kamu kesimi, Bursa imalat sanayii içinde girdi, çıktı ve katma değer açısından da sırasıyla % 13,8, % 18,8 ve % 8,8'lik paylara sahip bulunmaktadır. 1977 yılında kamu kesimi, Bursa imalat sanayinde yapılan sabit sermaye yatırımlarının % 3,1'ini gerçekleştirmiştir.

Tablo: 5 — Bursa İmalat Sanayiinde Kamu Kesiminin Yeri ve Önemi (1977)

	Toplam (1)	Devlet (2)	Özel (3)	% (2/1)
İşletme Sayısı	321	7	314	2.1
Çalışanlar Sayısı	36.455	8.640	27.815	23.7
Girdi	10.857.304	1.506.030	9.351.274	13.8
Çıktı	18.311.247	2.167.899	16.143.348	11.8
Katma değer	7.453.943	661.869	6.792.074	8.8
S. Sermaye yatırımı	1.475.723	46.610	1.429.113	3.1

DİE, Yıllık İmalat Sanayii Anketi Sonuçları 1977, Ankara 1980'den derlenmiştir.

Bursa imalat sanayinin yapısını belirleyen bir diğer önemli özellik de toplam üretim değerinin tüketim, yatırım ve ara malı olma niteliğine göre dağılımıdır. Tablo: 6'da görüldüğü gibi, Bursa imalat sanayinde tüketim ve yatırım malları üretiminin önemi oldukça büyüktür. Ara malları üretimi ise % 10,6 gibi düşük bir paya sahip bulunmaktadır.

Tablo: 6 — Bursa'da İmalat Sanayiinin Bileşimi (1977)

	İşletme Sayısı	Üretimin Değeri (000 TL.)	Üretimin Dağılımı (%)
Tüketim Malları Sanayii	224	8.371.882	45.7
Ara Malları Sanayii	40	1.946.472	10.6
Yatırım Malları Sanayii	57	8.003.335	43.7
TOPLAM	321	18.311.247	100.0

Kaynak: DİE.

Bursa imalat sanayinin Bursa ekonomisi içindeki yeri ve öneminin bir diğer göstergesi de imalat sanayii ürünlerinin Bursa'dan yapılan toplam ihracat içindeki payıdır. Bazı dalgalanmalar görülmekle beraber, son yıllarda Bursa'dan yapılan ihracat içinde geleneksel tarımsal ihraç mallarının ve madenlerin önemi oran olarak azalmakta; buna karşın, imalat sanayii ürünleri ihracatı giderek gelişmektedir.

Tablo: 7 — Bursa'dan Yapılan Toplam İhracat İçinde İmalat Sanayiinin Payı (000 TL. ve % olarak)

Yıl	İmalat Sanayii İhracatı	Toplam İhracat	%
1972	63.020	148.826	42.34
1974	141.976	245.420	57.85
1976	264.359	486.726	54.31
1977	197.564	372.194	53.08
1979	462.825	882.798	52.43

Kaynak: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası

Bursa imalat sanayinin ihracatı arasında özellikle, dokuma, deri, gıda, tütün, meyva suyu, makine ve çimento sanayii ürünleri ön sıralarda yer almaktadır. 1977 yılında yapılan imalat sanayii ürünleri ihracatının % 63,6'sı iplik ve dokuma sanayine, % 23,9'u makine ve madeni eşya sanayine ve % 7,3'ü gıda ve içki sanayine ait bulunmaktadır. Buradan, bu üç sektörün toplamının Bursa'dan yapılan toplam imalat sanayi ihracatının % 94,8'ini oluşturduğu görülmektedir.

Bursa imalat sanayinin yapısı ile ilgili bir incelemede diğer önemli bir konu da imalat işletmelerinin gerçek ve tüzel kişi işletmeleri şeklinde ayırımıdır. 1979 yılında BTSO na kayıtlı 4226 imalat sanayii işletmesinin 805'i tüzel kişi işletmesi statüsü taşımaktadır. Bu % 19'luk oranı ifade eder. BTSO na kayıtlı işletmelerin bu açıdan bir incelenmesi son yıllar için Tablo: 8'de verilmiştir.

Tablo: 8 — Bursa İmalat Sanayiinde İşletmelerin Yasal Statüsü

Yıl	Toplam İşletme (1)	Gerçek Kişi İşletmesi (2)	Tüzel Kişi İşletmesi (3)	% (3/1)
1974	3.274	2.773	501	15.3
1975	3.403	2.858	545	16.0
1976	3.643	3.041	602	16.5
1977	4.017	3.327	690	17.1
1979	4.226	3.421	805	19.0

Kaynak: BTSO Kayıtları, E. Dülgeroğlu, a.g.e., s.76 ve A. İpekyün, Bursa'nın Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış, BTSO Yayını, Bursa 1978 (teksir), s. 83-89.

Tablo, Bursa'da imalat sanayinde gerçek kişi işletmelerinin çok yoğun olduğunu, ancak tüzel kişi işletmelerinin payının da giderek arttığını göstermektedir. İşletmelerin gerçek ve tüzel kişi işletmesi olarak ayırımının sanayi dalları açısından durumu da Tablo: 9'da verilmiştir.

Bursa'da tüzel kişi işletmelerinin şirket türleri açısından oransal dağılımı da diğer önemli bir konudur. Tablo: 10'da görüldüğü gibi, Bursa'da tüzel kişi işletmeleri içinde kolektif şirketlerin oranı giderek düşerken Anonim Şirketlerin payı yükselmektedir. Anonim Şirketlerin tüzel kişi işletmeleri içindeki oranı 1968 de % 12.2 den, 1979 da % 23,6'ya yükselmiştir. Bursa'da şirket türü seçiminde Ano-

nim Şirketler yönünde bir eğilim bulunmasının bir diğer göstergesi de 1976 yılında Bursa imalat sanayinde faaliyet göstermek üzere kurulan 59 yeni tüzel kişi işletmesinden 30'unun Anonim Şirket statüsüne sahip bulunmasıdır⁵.

Tablo: 9 — Bursa'da İmalat Sanayiinde Sanayi Dallarına Açısından İşletmelerin Yasal Statüsü (1977)

Sanayi Dalı	Gerçek Kişi İşletme	Tüzel Kişi İşletme	Toplam
Gıda-İçki-Tütün	156	67	223
Dokuma-Giyim-Derl	1881	168	2049
Orman Ürünleri-Mobilya	90	13	103
Kimya-Kauçuk-Lastik	81	21	102
Taş ve Toprak Sanayii	59	23	82
Metal Ana Sanayii	38	13	51
Metal Eşya-Makina Sanayii	185	78	263
Taşıt Araçları Sanayii	99	44	143
İnşaat Müt. ve Taşarönluğu	672	248	920
Diğer İmalat Sanayii	66	15	81
TOPLAM	3327	690	4017

Kaynak: A. İpekyün, A.g.e., s. 88-89.

Tablo: 10 — Bursa'da Tüzel Kişi İşletmelerinin Şirket Türleri Açısından Oransal Dağılımı (1971-1979)

	1971	1973	1975	1977	1979
Kollektif Şti.	50.5	48.8	47.6	45.8	42.2
Komandit Şti.	5.3	5.1	5.3	5.7	5.1
Limited Şti.	8.2	8.0	8.9	9.3	9.3
Anonim Şti.	14.2	15.7	17.0	20.8	23.6
Kooperatif	20.5	21.4	20.3	17.7	19.2
KİT	1.1	1.0	0.9	0.7	0.6
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: E. Dülgeroğlu, a.g.e., s. 78 ve A. İpekyün, a.g.e., s. 94.

Anonim Şirketlerin sayısındaki gelişmeye karşın bunların büyük bir kısmının aile şirketleri olduğu, hisselerin çok büyük bir oranda belirli ellerde toplandığı bilinmektedir. Bu durum, gerçekte, Anonim Şirketlerin çoğunlukla şahıs işletmelerinin veya diğer şirketlerin büyüyerek tür değiştirmelerinin doğal bir sonucu olmaktadır.

⁵ DİE, İç Ticaret İstatistikleri, Ticaret Şirketleri, Firmalar ve Tüketim Kooperatifleri 1976, Ankara, Kasım 1977.

Belirli bazı büyük işletmelerin dışında, Bursa imalat sanayinde ileri bir teknolojinin uygulandığı söylenemez. Ekonomik ve fiziki ömrünü yıllar önce doldurmuş pek çok makine teçhizatın imalatta kullanıldığı bilinmektedir. Araştırma ve geliştirme çalışmalarına yeterince önem verilmemektedir. Yalnızca, bazı büyük işletmelerde araştırma görevlerini de üstlenen proje, etüd ve kalite kontrol bölümleri bulunmaktadır. Teknoloji geliştirme ve transfer edilen teknolojiyi ülke ve işletme koşullarına uyarlama çabasına pek az işletmede rastlanmaktadır. Buna karşın, bazı belirli işletmelerde ciddi ve başarılı sayılabilecek mamul iyileştirme ve geliştirme çabaları bulunmaktadır⁶.

Oysa, Bursa'da endüstrileşme sürecinin ilk yıllarında teknolojik gelişmelerin dikkati çekecek bir hızla uygulandığı ve başarılı yenilikler yapıldığı gözlenmiştir. Örneğin ipekli dokumada buhargücü kullanımı Fransa'da ilk uygulanmasından yalnızca 11 yıl sonra ve Avrupa'daki diğer birçok önemli ipek merkezlerinden önce Bursa'da uygulanmıştır⁷.

Bursa imalat sanayinin diğer bir özelliği de Türkiye'de ilk uygulama olan "Bursa Organize Sanayi Bölgesi" ne sahip olmasıdır. Organize Sanayi Bölgesi'nin Bursa imalat sanayinin bugünkü yapı ve görünümü kazanmasında önemli rolü bulunmaktadır. Genellikle orta büyüklükteki işletmelerin yararlanması düşünülen Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması 1961'de AID uzmanlarınca önerilmiş ve kuruluş çalışmaları yine aynı örgüt tarafından verilen 26.2 milyon TL. lık kredi ile 1962'de başlatılmıştır. Organize Sanayi Bölgesi, 1966'da açılmış ve bu bölgede ilk işletme 1967'de üretime geçmiştir⁸.

Organize Sanayi Bölgesi'nde bugün faaliyet gösteren 64 işletme bulunmaktadır. Organize Sanayi Bölgesi'nde çalışanların sayısı ise 14.294 tür. Bu, Bursa'daki büyük işletmelerin % 16,8'inin, çalışanların da % 43'ünün Organize Sanayi Bölgesinde bulunduğunu göstermektedir.

Bursa imalat sanayinin özellikleri ile ilgili bir diğer konu da işletmelerin üst düzeylerinde görev alan yöneticilerin nitelikleridir. DİE sanayi anketine göre 1977 yılında büyük işletmelerde çalışan üniversite ve yüksek okul mezunu sayısı 1200'ün üzerindedir. Oysa, bu rakam 1971'de yalnızca 71 idi. Bu dönem içinde toplam çalışanlar içinde yüksek okul mezunlarının oranı % 0,5'ten % 3,6 çıkarak oran olarak 7 kat artmıştır.

⁶ Bursa'daki bazı işletmelerin yenilik çalışmalarına ilişkin ilginç örnekler için bkz. O. Akçay, *İşletmelerde Yeni Mamül Geliştirmenin Pazarlama Açısından Analizi*, BİTİA Yayını, Bursa 1976.

⁷ L. Erder, "Bursa İpek Sanayiinde Teknolojik Gelişmeler 1835-1965", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ, *Geliştirme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 114.

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. E. Dülgeroğlu, "Organize Sanayi Bölgeleri Uygulaması ve Bursa Organize Sanayi Bölgesi örneği", Makina Mühendisleri Odası, *Sanayi Kongresi 1974*. Ankara 18 - 21. Kasım 1974 ve G. Onal, *Organize Sanayi Bölgeleri ve Uygulamadaki Durum*, Eskişehir Sanayi Odası Yayını No: 12, Ankara 1974.

Bursa imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin üst kademe yöneticileri ile ilgili olarak tarafımızdan yapılan bir inceleme de bazı genellemelere olanak sağlamaktadır. Bu incelemede 91 işletme yöneticisi ele alınmış yaş, eğitim, geldiği çevre işletme içindeki durumu ve benzeri özellikleriyle değerlendirilmiştir. Ancak, bu incelemenin özellikle büyük işletmelerin yöneticileri arasında yapıldığı gözden uzak tutulmamalıdır.

Araştırmaya konu olan yöneticilerin % 37'si 50 yaşın üzerinde bulunmaktadır. 30-50 yaş grubuna girenlerin oranı % 58'dir. 30 yaşın altındaki yöneticiler ise % 5'lik bir paya sahiptir.

Yöneticilerin % 65'i kendilerini Bursa'nın yerlisi olarak tanımlamaktadırlar. Bursa'ya dışarıdan gelenler arasında ise Batı Trakya'dan gelenlerin payı oldukça yüksektir.

İncelenen yöneticilerin % 66'sı yüksek öğrenim görmüştür. Bu eğitim özellikle mühendislik ve işletmecilik eğitimi olmaktadır. Orta ve lise öğrenimi görmüş yöneticilerin oranı % 32'dir. İlkokul eğitimine sahip yalnızca iki yönetici vardır. İncelenen grup içinde eğitim görmemiş yöneticiye rastlanmamıştır.

İncelenen grup içinde 59 yönetici (% 64,8) müteşebbis yönetici durumundadır. 32 yönetici de profesyonel yönetici olarak görev almaktadır.

Bu yöneticilerin çok büyük bir kısmının eğitim, iş seyahati veya turizm amacıyla yurt dışına çıkmış oldukları belirlenmiştir.

Müteşebbis yöneticilerin büyük ölçüde baba mesleğini sürdürdükleri veya ticaretten sanayiciliğe yönelindikleri; buna karşın, profesyonel yöneticilerin büyük ölçüde devlet memurluğundan işletme yöneticiliğine geçtikleri görülmüştür. Serbest meslekten ve az da olsa tarımdan gelenler de bulunmaktadır.

Özellikle, müteşebbis yöneticilerin bulunduğu işletmelerde merkezîyetçi eğilimin, mal sahipliği psikolojisinin ve tutuculuğun etkileri yaygın olarak gözlenmektedir.

III. BURSA'DA İMALAT SANAYİİNİN ANA SORUNLARI

Bursa, günümüzde hızlı ve büyük ölçüde plânsız sanayileşmenin beraberinde getirdiği ekonomik ve sosyal kökenli birçok sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Sanayinin, ekonomik ve sosyal dengesizliklere yol açması, plânsız kentleşme ve verimli tarım alanlarının daralmasına neden olması, Bursa'da sanayileşmenin yararlarını önemli ölçüde gölgelemekte, sanayileşmenin durdurulması gerektiği görüşü bilimsel olarak tartışılmaktadır.

Bu çalışma, Bursa'da sanayileşme sorunlarını imalat sanayii açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak, sanayileşme olgusunun beraberinde getirdiği konut sorunu, kent hizmetleri yetersizliği, fiyat artışları, sosyal yapı ve değerlerin hızlı değişimi ve benzeri konular çalışmamızın ilgi alanı dışında kalmaktadır. Bursa'da imalat sanayinin sorunları (bu dar anlamı ile) işletme sorunları ve bölgesel sorunlar olmak üzere iki alt başlık içinde incelenecektir.

1. Bölgesel Sorunlar

Bursa imalat sanayii işletmelerinin bölgesel sorunları; kuruluş yeri, taşıma, su, enerji ve alt yapı sorunları ve endüstriyel artıklar ve çevre kirlenmesi olmak üzere dört grupta toplanabilir.

1.1. Kuruluş yeri sorunları

Bursa bölgesi, hammadde kaynaklarına ve tüketim merkezlerine yakınlık, ulaşım olanakları, işgücü, enerji, su ve alt yapı tesisleri gibi kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler açısından oldukça uygun koşullara sahip bulunmaktadır⁹. Türkiye'de ilk Organize Sanayi Bölgesi'nin kuruluş yeri seçimi sırasında üzerinde durulan 10 bölge arasında Bursa'nın seçilmesi bir rastlantı değildir.

Bursa, esasen eskiden beri bir sanayi yerleşim bölgesi olarak bilinmektedir. Bursa içinde Gökdere ve Cilimboz dereleri kıyıları, sanayinin bilinen en eski yerleşim alanlarıdır. Gerekli su kaynaklarına ve güç üretimi için uygun eğime sahip olan bu iki bölge daha 1860'larda yoğun sanayi alanları olarak biliniyordu ve şehirdeki ipekli dokuma fabrikalarının büyük bir çoğunluğu iki bölgede toplanıyordu¹⁰.

Günümüzde, Bursa içinde imalat sanayinin yerleşim bölgeleri iki grupta toplanabilir. Özellikle, eski ve küçük ölçekli işletmeler, Namazgâh, Demirkapı, Yıldırım, Garaj civarı, eski Yalova yolu gibi şehir içi merkezlerde yoğunlaşırken; genellikle daha büyük ölçekli ve yeni işletmeler Organize Sanayi Bölgesi, Yalova yolu, Ankara yolu ve Gürsu, İzmir yolu, Beşevler, Geçit köyü gibi şehir çevresinde yeni yerleşim bölgelerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Şehir içinde bulunan işletmeler, büyüme olanakları sınırlı olmakla beraber, yol, su, ulaşım, elektrik ve benzeri alt yapı sorunlarının çözümünde belediye hizmetlerinden yararlanmaktadırlar. Organize Sanayi Bölgesi dışında kalan imalat işletmelerinin büyük bir çoğunluğu kent hizmetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda bu sorunları kendileri çözme zorunda kalmışlardır.

Bursa'da küçük imalat işletmelerinin şehir içinde dağınık yerleşmeleri, bu işletmeler arasında işbirliği ve uzmanlaşma olanaklarını önemli ölçüde engellemektedir. Ayrıca, Bursa'da önemli boyutlara ulaşan bir işyeri yetersizliği sözkonusudur. Havalarda uygun olduğu sürece birçok cadde ve sokak işyerine dönüşmektedir. Şehir içinde özellikle küçük imalat işletmelerinin bulunduğu bölgelerde arsa fiyatlarının yüksek ve imar durumunun uygun olması nedeniyle işyerini büyütme ihtiyacını duyan birçok işletme bunu gerçekleştirilememektedir.

Bursa bölgesinde en kısa süre içinde alan kullanımının plânlanması, arazinin konut, tarım ve sanayi arasında bölüşümünün ana ilkelerinin belirlenmesi zorunludur. Tarıma, özellikle yüksek gelir getiren bahçe tarımına uygun toprakların arazi rantının olağanüstü yükselmesi karşısında sanayide kullanıma terk edilmesinin önlenmesi gereklidir.

1.2. Taşıma sorunları

Bursa, gerek hammadde kaynaklarına ve gerekse önemli tüketim merkezlerine oldukça yakın olmasına karşın yalnızca karayolu ulaşımına terk edilmiş bir şehir

⁹ Bursa'da İmalat Sanayi ve özellikle otomotiv sanayii açısından kuruluş yeri faktörlerinin bir incelemesi için bkz. S. Astarhoğlu, "İşletmelerde Kuruluş Yeri Faktörleri ve Tofaş üzerinde bir Uygulama", *Akademi*, BİTİA Dergisi, C. 1, S. 3. Kasım 1972, s. 180 - 197.

¹⁰ L. Erder, "Factory Districts in Bursa During the 1860's," *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, (1975), s. 85 - 100.

görünümündedir. Bu durum, işletmeler açısından hammadde ve mamul taşımacılığında önemli zaman kaybı ve maliyet artışına yol açmaktadır. Bu nedenle, Bursa'nın diğer illerle olan karayolları bağlantılarının iyileştirilmesi zorunlu bulunmaktadır. Bursa-Yalova ekspres yolunun tamamlanmasıyla Bursa'nın özellikle İstanbul'a olan bağlantısının kolaylaşabileceği söylenebilir. Bu arada, 14 millik Kartal-Yalova araba vapur hattının 3 millik Darıca-Çatalburun arasına kaydırılması da ilginç bir öneri olarak zikredilebilir^{1 1}.

Ayrıca, daha önceleri kurulu bulunan Bursa-Mudanya demiryolunun yeniden açılması konusunun bölge açısından yeniden değerlendirilmesi gereklidir. Diğer taraftan, Bursa'nın Eskişehir-İzmir demiryoluna bağlanması da günümüzde bir zorunluluktur. Böyle bir demiryolu bağlantısının gerçekleştirilmesinden sonra Bursa'nın ihracat ve ithalatının İstanbul'dan İzmir limanına kaydırılması da söz konusu olabilir. Esasen bu görüş 1924'lerden bu yana öne sürülmektedir^{1 2}.

Bursa'nın en yakın limanı olan Mudanya'nın liman işletmeciliği ve deniz taşımacılığı açısından etkin bir organizasyona kavuşturulması gereklidir. Bu limanın genişletilmesi, yükleme, boşatma kapasitesinin artırılması ve depolama alanlarının büyüütülmesi bir zorunluluktur. Aynı durum, Gemlik ve Yalova limanları içinde geçerlidir.

Organize Sanayi Bölgesi gibi şehir dışında bir arada bulunan büyük işletmelerin personel taşıma sorunlarının köklü çözümü için bir banliyö hattının kurulmasında yaygın olarak önerilmektedir.

1.3. Su, enerji ve alt yapı sorunları

Evlıya Çelebi'nin "velhâsıl, Bursa sudan ibarettir" dediği günler bugün artık çok geride kalmıştır. Hızlı sanayileşme ve kentleşme, su kaynaklarının hesapsız ve denetimsiz kullanımı, kaçak kuyular ve şehir su şebekesinin eskiliği^{1 3}, günümüzde Bursa'yı önemli ölçüde bir su sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır.

İmalat sanayinde su gereksinimi hızla artarken su üretim kapasitesi aynı kalmıştır. Son yıllarda kurak geçen yaz sonlarında birçok işletmenin üretimini yavaşlatmak veya tümüyle durdurmak zorunda kaldığı görülmüştür. Başlangıçta yeterli etüdlerin yapılmamış olması nedeniyle Organize Sanayi Bölgesinde daha su sorunu doğmaktadır. Bölgede depolama kapasitesi 6.000 tondan 10.000 tona çıkarılmıştır. Ancak, bölgeye su sağlayan tesisler ilkeldir. Bunların modernleştirilmesi ve işletmelerin artık sularını tasfiye ederek yeniden kullanmaları önerilen çözümler arasındadır.

Yapımı sürmekte olan Doğancı Barajının hizmete girmesiyle Bursa'da su sorununun büyük ölçüde çözümlenmesi beklenmektedir.

Enerji sorunu, Türkiye'nin genel çözüm bekleyen temel sorunlarından biridir. Bursa'daki sanayii işletmeleri de elektrik kısıtlamalarından ve arızalardan önemli

^{1 1} E. Dülgeroğlu (1975), a.g.e., s. 46-47.

^{1 2} Y.Z. Binatlı, a.g.m., s. 11-12.

^{1 3} DSİ yetkilileri şehir su şebekesindeki kaybın %55 - 60'a vardığını belirtmektedirler.

ölçüde etkilenmişlerdir. Ancak, Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü ile Türkiye Elektrik Kurumu arasında varılan bir anlaşma ile Bölgede kesinti uygulanmamış; buna karşılık işletmeler % 25-30 gönüllü tasarruf yaparak bazı makine ve tesislerini devre dışı bırakmıştır.

Orhaneli Termik Santralinin işletmeye açılmasıyla Bursa sanayinin enerji sorununa köklü bir çözüm sağlanacağı belirtilmektedir.

Bursa'nın hızlı sanayileşmesi, önemli nüfus akımlarına ve hızlı bir kentleşmeye yol açmıştır. Plânsız kentleşme, Bursa'nın çevresinde yol, su, elektrik, kanalizasyon ve benzeri alt yapıdan yoksun geçeköndü yerleşim merkezlerinin doğmasına neden olmuştur.

Organize Sanayi Bölgesi'nde bugün istihdam edilen işgücü 15.000'in üzerindedir. Yakın bir gelecekte bu sayının 25.000'e ulaşması beklenmektedir. Bu, yaklaşık olarak 100.000 kişilik bir yerleşim alanına gerek olduğunu göstermektedir. Sanayi Bölgesi karşısında bir uydu şehir plânlanmış, projeleri hazırlanmış ancak uygulamaya geçilememiştir. Bugün bu bölge kısmen amaç dışı kullanılmakta, kısmen de geçeköndü mahalleleri ile dolmuş bulunmaktadır.

Telefon, özellikle şehir içindeki küçük işletmeler için bir sorundur. Organize Sanayi Bölgesi bu sorunu önemli ölçüde çözmüştür. Ayrıca, bölgede 1000 hatlık bağımsız bir santralin kurulması yönünde bir girişim de bulunmaktadır.

1.4. Endüstriyel Artıklar ve Çevre Kirlenmesi

Bursa, günümüzde endüstriyel gelişmenin doğurduğu çevre sorunlarına örnek gösterilen bir kent haline gelmiştir¹⁴.

Bursa'da özellikle tarıma ve meyve-sebze tarımına uygun alanların giderek yitirilmesi ve Yeşil Bursa'nın dumanlı ve gri bir kente dönüşmesi, sanayileşmenin bu hızlı ve plânsız gelişimi durdurulmadığı takdirde kaçınılmaz olacaktır.

Bursa'da özellikle su kirlenmesi önem taşımaktadır. Şehir içinden geçen Nilüfer çayı ve şehir yakınlarındaki Ulubat ve İznik gölleri sanayi artıklarının tehdidi altındadır. Doğal güzelliklerin yitirilmesi bir yana buralardan elde edilen su ürünlerinde de son yıllarda önemli düşüşler gözlenmektedir. Kıyılarda kurulan sanayi tesisleri nedeniyle Marmara denizi ve özellikle Gemlik körfezi hızla kirlenmektedir. Gemlik körgezinin yakın bir gelecekte İzmir körgezinin bugün içinde bulunduğu durumla karşılaşması beklenebilir.

Bursa'da çevre kirlenmesinin bir diğer yönü de özellikle şehir içindeki küçük sanayi işletmelerinin işyeri yetersizliği nedeniyle cadde ve sokakları kullanmaları ve kirlenmeleridir.

Yine sanayileşmeye bağlı olarak hızlı kentleşme bazı alt yapı ve kent hizmetlerinin yetersizliğine yol açmıştır. Bursa içinde plânsız, düzensiz ve dağınık kurulan imalathaneler, atelyeler ve küçük işyerleri, kentin trafik düzenini, su, elektrik, kanalizasyon gibi alt yapı sistemlerini zorlamakta, birçok yerde kent temizliğini ve görünümünü olumsuz yönde etkilemektedirler.

¹⁴ B.Ü. tarafından Eylül 1977'de düzenlenen *Bursa 77* Seminerinde bu konu özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca, Bk. Ali Özgüven, "Sanayi Bölgeleri ve Bursa Örneği", *Milliyet*, 29.6.1978.

2. İşletme Sorunları

Bursa'da imalat sanayi işletmelerinin işletme için sorunları ise yönetim-organizasyon, personel, finansman, pazarlama ve üretim sorunları olmak üzere beş ana başlık altında toplanabilir.

2.1. Yönetim ve Organizasyon Sorunları

Bursa imalat sanayinde yaygın işletme tipi, daha önce de belirtildiği gibi, küçük ve orta büyüklükte şahıs ve aile işletmeleridir. Yöneticilerin büyük bir kısmı, çoğunlukla baba mesleğini sürdüren veya ticaretten sağladığı birikimi sanayie getirmiş bulunan kişilerdir.

Yönetimde merkeziyetçi eğilim ve beşeri ilişkilerde mal sahipliği psikolojisi egemendir. Bu, bağımsız çalışma arzusunu kuvvetlendirmekte, gerçekte verimli olmayan atıl kapasite ile çalışan yeni küce işletmelerin doğmasına yol açmaktadır.

İşletmelerin büyük bir çoğunluğunda yöneticilerin, bilimsel işletmeciliğe, plânlama, örgütleme ve denetim yöntemlerindeki yeni gelişmelere karşı ilgisiz kaldığı hatta bunlardan habersiz olduğu ve işletmelerini hâlâ tüccar veya esnaf zihniyetiyle yönettiği gözlenmektedir.

Bunların yanısıra, Bursa'da imalat sanayii işletmelerinin büyük bir çoğunluğunun özellikle idari görevlerde sayıca yetersiz elemanlarla çalıştığı gözlenmektedir. Bu durum, bu işletmelerin büyüme amacından çok, yüksek kârlılık amacını ön plânda tuttuklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ayrıca, özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde verilen maaş ve ücretlerinin yetişmiş, yüksek nitelikli profesyonel yöneticileri Bursa'ya çekmeye yeterli olmadığı söylenebilir. Bursa'nın haberleşme, eğitim, sağlık ve benzeri sosyal olanaklar açısından yeterince gelişmemiş kabul edilmesi de bazı büyük işletmelerin yönetim kadrolarını İstanbul'da oluşturmalarına neden olmaktadır.

2.2. Personel sorunları

Bursa imalat sanayinin personel sorunları; vasıflı işgören yetersizliği, iş uyuşmazlıkları, küçük ve kaçak işçi çalıştırılması başlıkları altında toplanabilir.

İmalat sanayinde en çok gereksinim duyulan işgörenler, orta kademe teknik elemanlardır. Bursa'daki beş endüstri meslek lisesi, işletmelerin bu gereksinimini karşılamaya yeterli olamamaktadır. Meslek içinde eğitimle veya çıraklık ve kalfalık yolu ile yetişen iş görenlerin bağımsız çalışma arzusu ile ayrı bir işyeri açmaları veya yurt dışına işçi olarak gitmeleri yetişmiş işgören yetersizliğini daha da ileri boylara götürmektedir.

Bursa'da iş uyuşmazlıkları, genellikle işçi-işveren ilişkilerinden çok sendikal rekabetten kaynaklanmaktadır. Bu durum, özellikle tekstil ve otomotiv endüstrilerinde gözlenmektedir. Kamu kesimindeki iş uyuşmazlıklarının temel nedeni ise ilişkilerdeki kopukluk ve politik endişelerle takınılan uzlaşmaz tutumlardır. Bursa'da iş uyuşmazlıkları sonucunda en yaygın görülen eylemler işi yavaşlatma ve oturma grevleri olmuştur.

Bursa'da özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde küçük çocukların ve kaçak işçilerin çalıştırılmaları yaygındır. Bu işyerlerinde çoğunlukla iş koşulları ağır ve ücretler düşüktür. Çırak ve kalfalık yasanının bu konuda bir çözüm getirmesi beklenmektedir.

İşgörenlerin devamsızlığı ve işe bağlılıklarının zayıflığı da imalat sanayindeki yöneticilerin sorunlarından bir diğeridir.

İmalat sanayii işletmelerinde personel sorunlarının çözümünde etkin bir yol, işletme-içi eğitim çalışmalarına önem ve ağırlık verilmesidir. İşletmelerde kurulacak eğitim bölümlerince veya çevredeki eğitim kurumları ile sağlanacak işbirliği yoluyla sürdürülecek işletme-içi mesleki ve teknik eğitim programları, bir taraftan gereksinim duyulan niteliklerde elemanların yetişmesini sağlayacak ve diğer taraftan da çalışanların işe bağlılıklarını, üretkenliklerini ve moral güçlerini artıracaktır.

2.3. Finansman Sorunları

Bursa imalat sanayiinde işletmelerin önde gelen sorunlarından biri, özellikle orta ve uzun vadeli yatırım ve işletme kredisi bulmakta karşılaştıkları güçlüklerdir. Bu, gerçekte Türk sanayi işletmelerinin tümü için geçerli olan ve özellikle son yıllarda önemli boyutlara ulaşan bir sorundur. Bursa'da işletmelerin finansal sorunlarını çoğunlukla maliyeti çok yüksek olan ticari banka kredileri ve borç senetleri ile çömeğe çalıştıkları gözlenmektedir.

Bursa'da küçük sanayi işletmeleri arasında yapılan bir anket çalışmasında 258 küçük sanayinin 167'sinin (% 64.7) para ve kredi tedarikini en önemli sorunları olarak belirttikleri görülmektedir¹⁵. Ayrıca, tedarik edilebilen kredinin yetersiz kalması, kredi faizlerinin yüksek ve vadenin kısa olması ve kredinin yerli yerinde kullanılmaması bu sorunun boyutlarını daha da artırmaktadır.

Özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin karşılaştıkları finansal sorunların temelinde, a) mevcut sermayenin hemen tümünün kuruluşta kullanılma, b) finansal kurum ve kaynakların yetersizliği ve c) kredili satış yapma zorunluluğu gibi nedenlerin bulunduğu söylenebilir.

Bursa'da imalat sanayiine önemli bir finansal kolaylık Organize Sanayi Bölgesi uygulaması ile getirilmiştir. Kuruluş yerini bu bölgede seçen işletmeler, yol, su, enerji ve benzeri alt yapı tesislerinin bölge müdürlüğünce yapılması nedeniyle önemli maliyet tasarrufları sağlamışlardır. Küçük sanayi sitesi ve sanayi çarşıları da küçük sanayi işletmelerine benzer finansal kolaylıklar getirmektedir.

2.4. Pazarlama Sorunları

Bursa'da özellikle büyük işletmelerin genel anlamda pazarlama sorunları olduğu söylenemez. Birçok işletme yoğun talepte karşılamakta, yeterli üretim yapamaktan yakınmaktadır. Ancak, küçük ve orta işletmelerde pazarlama konusunda yaygın ilgisizlik ve bilgisizlik nedeniyle çeşitli sorunlar doğmaktadır. Genellikle, pazarla ilgili hiçbir ön araştırma yapılmadan kurulan işletmeler kanaatkâr tüccar anlayışı içinde müşteriden sipariş gelmesini beklemektedirler. Küçük sanayide atıl kapasitenin önemli bir nedeni de işletmeye yönelik talep yetersizliğidir.

Yukarıda anılan anket çalışmasında Bursa'da özellikle küçük sanayi işletmelerinin karşılaştığı pazarlama sorunlarının maliyetlerin yüksekliği, satış sahalarının darlığı ve malların tanıtma olanaklarının zayıflığı şeklinde üç ana nedenden kaynaklandığı belirlenmiş bulunmaktadır¹⁶.

¹⁵ E. Öksüz, "Türkiye'de Küçük Sanayi Durumu ve Başlıca Meseleleri", *Fındıklıoğlu Armağanı*, İ.Ü. İktisat Fakültesi yayını, İstanbul, 1977, s. 308 - 309.

¹⁶ A.g.m., s. 314 - 315.

Bursa imalat sanayiinin ihracat içindeki payı yüksek görünmekle beraber reel anlamda pek de fazla değildir. Dokuma, makine ve gıda endüstrileri en fazla ihracat yapan sektörlerdir. İhracat yapılamamasının temel nedenleri arasında ihracat mevzuatının güçlükleri ve iç piyasada talebin ve bağlı olarak da fiyatın yüksekliği sayılabilir. Ayrıca, zaman zaman ambalaj malzemesi, örneğin konserve kutusu sağlanmasında karşılaşılan darboğazların da ihracatı olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir.

Bursa'nın önemli bir ihracat malı olabilecek ipek ipliği ise dünya pazarlarında istenen kalite düzeyine ulaşamaması nedeniyle gereğince değerlendirilememekte ve ihracat ham koza olarak yapılmaktadır. Modern üretim tesislerinin geliştirilmesi durumunda özellikle Avrupa ve ABD pazarlarına önemli ihracat olanaklarının sağlanması beklenebilir¹⁷.

2.5. Üretim Sorunları

Bursa imalat sanayiinin sorunları arasında en önemlilerinin üretime ilişkin sorunlar olduğu bilinmektedir. Gerek büyük ve gerekse küçük işletmelerin en çok yakındıkları konu, gereksinim duydukları miktar ve nitelikte hammadde bulamamalarıdır. Hammadde açısından dışa bağımlı sektörler, Türkiye'de genel olarak gözlenen olguya paralel olarak özellikle son yıllarda döviz darboğazından kaynaklanan ithalat güçlükleri nedeniyle hammadde yetersizliği ile karşılaşmaktadır.

İmalat sanayiinde, hammadde ve ara malları çoğunlukla aracı tüccar eliyle sağlamaktadır. Bu durum, tedarikte önemi miktar ve fiyat istikrarsızlıklarına yol açmaktadır. Değişik kaynaklardan ve küçük miktarlarda sağlanan hammaddeler, nihai ürün niteliklerinde farklılıklara, kalite düşüklüğüne ve maliyet artışına yol açmaktadır.

İmalat sanayiinde küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde finansal güçlükler veya bilgisizlik nedeniyle iyi uygulanamayan satınalma ve stok politikaları hammadde sorununu daha da büyütmektedir.

Özellikle yan sanayiye bağımlı olarak çalışan işletmelerin ara malları tedarikinde de zamanlama, miktar ve kalite yönünden önemli sorunları bulunmaktadır. Yan sanayiinin taahhütlerini zamanında ve belirlenen standartlarda yerine getirememesi üretimi aksatmakta, fire miktarına ve bağılı olarak maliyetleri önemli ölçüde yükseltmektedir¹⁸.

Bursa bölgesinde imalat sanayii, teknoloji açısından ikili bir yapıya sahiptir. Aynı endüstri dalında ileri ve geri teknolojilerle birarada üretim yapıldığı sık görülmektedir. Bu özellikle tekstil endüstrisinde çok belirgindir. Bursa'da en modern makina teçhizata sahip tekstil işletmelerinin yanında çok sayıda da 1936 lara dayanan "Dietrich" marka Avrupa tezgahların yerli kopyaları ile çalışan işletmeler bulunmaktadır¹⁹.

¹⁷ T. Tokol, "Koza ve İpek pazarlamasında karşılaşılan sorunlar" *Akademi, BİTİA Dergisi*, C.III N.I Mart 1974, s. 177 - 183.

¹⁸ Bursa'da yan sanayinin sorunları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.

a) MPM, *Yan Sanayii Geliştirme Oryantasyon Semineri*, yayın no:74, Ankara, 1970.

b) MPM, *Yan Sanayii Geliştirme Semineri*, yayın no 81, Ankara, 1970.

c) MPM, *Yan Sanayii Geliştirme Raporu*, (Örnek Çalışma) yayın no: 88, Ankara 1970.

¹⁹ E. Dülgeroğlu (1975), A.g.e., s. 159.

Bursa'da teknoloji geliştirilmesi ve transfer edilen teknolojilerin işletme ve ülke koşullarına uyarlanması konusunda çaba gösteren işletme hemen hiç yoktur. Ayrıca, özellikle küçük işletmelerin teknoloji sorunlarının çözümüne, teknoloji seçimi, transferi ve geliştirilmesi kararların alınmasına yardımcı olacak hiçbir örgüt, araştırma kurumu, yayın ve rehber de bulunmamaktadır. Bursa'da yüksek vasıflı teknik personel ve araştırmaya yönelik mühendis-teknişyen istihdamı da çok düşüktür.

Büyük işletmelerin teknolojiyi genellikle "paket" şeklinde aldıkları ve teknolojiyi getiren işletmeye "anahtar teslim" fabrika kurdukları görülmektedir. Bunun sonucu olarak sürekli bir dışa bağımlılık doğmakta, tüm teknolojik sorunların ana işletme tarafından çözümlenmesi beklenmekte, bu da zaman zaman üretimin aksamasına ve durmasına yol açmaktadır.

Ayrıca, teknolojiyi veren işletmedeki hızlı değişime ayak uyduramayan, teknolojik gelişmeleri gereği gibi izleyemeyen ve yenilikleri uygulamada ekonomik ve politik darboğazlarla karşılaşan işletmeler, büyük stoklar bulundurma zorunda kalmaktadır. Ana işletmede değişen standartlar bağımlı işletmede ara mal ve yedek parça sağlama güçlüklerine neden olmaktadır.

Bursa imalat sanayiinde kalite kontrolü ve standartlaştırma da genel bir başarsızlık söz konusudur. Bunun nedenleri arasında teknik bilgi ve vasıflı teknik işgücü yetersizliği, uygun nitelikli hammadde ve enerji sorunları ve pazarlamanın önemli bir sorun olmaması sayılabilir. Yan sanayide kalite düşüklüğünün bir diğer nedeni de küçük ve hatta cüce işletmelerde yetersiz makine-teçhizat kullanarak emek yoğun teknoloji ile üretim yapılmasıdır.

Türkiye genelinde gözlenen teknolojinin gerektirdiği optimum kapasitenin altında ve atıl kapasite ile çalışan işletmeler sorunu Bursa için de geçerlidir. Bursa imalat sanayiinde faaliyet gösteren firmaların küçük, büyük hemen tümü tam kapasiteye ulaşamamaktan sürekli yakınmaktadır.

Organize Sanayi Bölgesinde 1978 yılında yapılan bir araştırmaya göre tam kapasiteye ulaşamamanın nedenleri önem derecesine göre şöyle sıralanmaktadır;

- 1) Hammadde yetersizliği ve teminindeki güçlükler,
- 2) Döviz darboğazı ve ithalat güçlükleri,
- 3) Enerji,
- 4) Finansal sorunlar,
- 5) Genel ekonomik koşullar,
- 6) Talep yetersizliği.

Özellikle, dış girdi kullanan sanayi dallarında ithalat darboğazı nedeniyle önemli kapasite düşüşleri olmaktadır. Ayrıca, yan sanayi kuruluşlarının yeterince gelişmemiş olması ve aralarında koordinasyonun bulunmaması da ana sanayide kapasiteyi düşüren bir diğer etkidir.

Bursa bölgesinde bağımsız çalışma ve bir işyeri sahibi olma arzusu da atıl kapasite ile çalışan yeni küçük işletmelerin doğmasına yol açmaktadır.

Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde işyeri yetersizliği, arsa fiyatları ve imar durumu nedeniyle genişlemenin olanaksızlığı ve işyeri düzensizliği, atıl kapasitenin doğmasının diğer nedenleri arasında sayılabilir.

IV. SONUÇ ve BAZI ÖNERİLER

Özet ve sonuç olarak; Bursa'da imalat sanayiinin hızlı bir büyüme ve değişim olgusu içinde bulunduğu, bölgesel ve ulusal ekonomiye önemli katkılarının olduğu, ancak, diğer bir taraftan da çeşitli sorunların doğmasına yol açtığı söylenebilir. Bursa imalat sanayiindeki işletmelerin karşılaştıkları bu sorunların bir kısmı, Türkiye genelinde çözüm bekleyen ve Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısından kaynaklanan genel sorunlardır. Ancak, bunlardan ayrı olarak, Bursa imalat sanayiinin kendi yapı ve işleyişinden ve içinde bulunan bölgeden kaynaklanan çeşitli ve önemli sorunları da bulunmaktadır.

Bu sorunların çözümü amacıyla, bugüne kadar konuya çeşitli açılardan yaklaşımlar ve öneriler getirilmiş bulunmaktadır. Bunlardan bazıları belirli sanayi dallarının, diğer bazıları da belirli büyüklükteki işletmelerin sorunlarını temel almışlardır. Bu makaleyi sonuçlandırırken uygulanabilir nitelikte ve olabildiğince kapsamlı bazı önerilerin ana hatlarıyla verilmesine çalışılacaktır. Bu öneriler, başlıca üç ana grupta toplanabilir:

1. İmalat sanayii işletmelerinin tek başlarına genellikle yetersiz kalan maddi ve beşeri olanaklarını birleştirerek özellikle finansman, tedarik, araştırma-geliştirme pazarlama ve kapasite kullanımı gibi sorunlarının çözümünde birlikte hareket etmeleri önemli yararlar sağlayacaktır. Bu amaçla, gerekli kurumsal yapıların ve bazı örgütsel düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve bir karşılıklı anlayış ve işbirliği ortamının yaratılması gerekecektir. Burada, devlete, ticaret ve sanayi odalarına, meslek örgütlerine, sendikalara ve benzeri kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Ancak, bu konudaki girişkenliğin herşeyden önce ilgili sanayi kuruluşlarından gelmesi zorunludur. Belirli sanayi dallarındaki işletmelerin merkezi bir eğitim birimi veya ortak bir araştırma-geliştirme merkezi veya bir kalite kontrol laboratuvarı kurmaları böyle bir işbirliğine örnek olabilir.

2. Sorunların çözümünde bölgedeki yüksek öğretim ve araştırma kurumlarına da önemli görevler düşmektedir. Üretim, pazarlama, finansman, personel yönetimi ve benzeri konulardaki sorunları çözecek, yetişmiş yüksek nitelikli insan gücünün özellikle bölgenin gereksinimlerine uygun bir biçimde eğitilmesi bu kurumlardan beklenmelidir. Bu kurumlar, lisans öğretiminin yanı sıra, düzenleyecekleri lisansüstü eğitim, seminer, kurs, konferans ve benzeri programlarla ve yapacakları yayınlarla işletmelerde çeşitli kademelerde çalışan işgörenlerin meslek-içi eğitimlerine yardımcı olmak ve teorik alanda gelişen yönetim bilgi ve becerisini işletmelere aktarmak durumundadırlar. Ayrıca, üniversitelerde işletmelerin kuruluş yeri seçimi, ulaştırma ve taşıma sistemlerinin geliştirilmesi, çevre kirlenmesinin önlenmesi, enerji ve alt yapı sorunları gibi konularda da bilimsel çalışmalar yapılmalıdır. Bu amaçla, bu kurumlardaki araştırmaların ve tezlerin belirlenen bölgesel sorunlara çözüm getirci yönde seçilmesine özen gösterilmeli ve bu yönde kullanılacak araştırma fonları oluşturulmalıdır. Sanayi işletmelerinin bu fonu desteklemeleri ve üniversiteden gelecek araştırmacılara yardımcı olmaları sağlanmalıdır.

3. Sanayi kuruluşlarının Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) gibi uluslararası ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Milli Produktivite Merkezi (MPM), Türk Standartlar Enstitüsü (TSE), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Eğitim ve Geliştirme Merkezi (SEGEM), İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME) ve

TÜBİTAK Marmara Endüstriyel Araştırma Merkezi gibi ulusal kuruluşların çalışmalarını daha yakından izlemeleri, bu kuruluşlarla yakın işbirliği olanakları aramaları ve olabildiğince yoğun bir iletişim ve etkileşim içinde bulunmaları sorunlarının çözümünde olumlu katkılar sağlayacaktır.